

Kaffe i sommargrönskan

ANNA GÖTLIND*

Stockholms universitet

Det är sommar, troligen år 1900. Kaffebordet står uppdukad utomhus, mitt i det höga gräset framför gärdesgården och syrenbuskarna. Finservisen är framplöckad och kaffebrödet ligger i en vacker korg. Gästerna kring bordet är uppklädda. En av männen har en blomma i knapphålet och två av kvinnorna bär eleganta klänningar och magnifika hattar. Men vilka är de sex personerna, och var är bilden tagen? Vad är det för ett ögonblick som ska förevigas? Och vad kan bilden och de människor som samlats kring kaffebordet berätta om den tid och det samhälle som de levde i?

Typiskt för många mikrohistoriska studier är att forskaren tar utgångspunkt i någon eller några människors liv. Ofta handlar det om människor som inte har spelat de stora rollerna i historien, och om vilka det sällan finns så mycket källmaterial bevarat. Men även om spåren är få, så finns de. I till exempel kyrkböckerna går det ofta att få fram förvånansvärt mycket information ur prästernas anteckningar om födsel, dop, konfirmation, vigsel, husförhör, flyttningar och död. Sådant som domböcker, bouppteckningar, skolbetyg och sjukjournaler kan också ge ledtrådar till den enskilda människans liv. Har vi tur finns också privat material bevarat. I brev och dagböcker kan vi ibland få ta del av individers tankar och känslor.

I historisk forskning används fotografier och andra typer av bilder oftast som illustrationer till de resonemang som förs. Mer ovanligt är att bilder utnyttjas som källmaterial. För den som vill komma individen i historien nära kan emellertid bilder, och då inte minst fotografier, rymma mycket information. Vi kommer åt den genom att ställa frågor

* Professor i historia.

Foto: Hans Per Persson, Djura, ca år 1900.
Fotografiet ägs av Lars Liss i Moje, Gagnef
(bildnummer CCH197).

till bilden. Vad är det vi ser – och inte ser? De möjliga svaren kan ge kunskap om den tid och det sammanhang i vilken bilden tillkom.

Från och med 1860-talet blev det ekonomiskt möjligt för stora delar av befolkningen att låta avporträtteras sig hos en fotograf.¹ Visitkortet, de små porträtten i storleken 6x9 cm som monterades på kartong, blev snabbt populära. Vi hittar dem ofta i äldre tiders fotoalbum. Yrket som fotograf öppnade vid denna tid också nya försörjningsmöjligheter, även för kvinnor. De flesta fotografer höll till i städerna, men vi hittar dem också ute på landsbygden. En del av dessa bygdefotografer valde att vid sidan av ateljéfotograferandet arbeta ute i det fria. Hans Per Persson (1876–1959) i Djura i södra Leksand var en av dem.²

19 år gammal gav sig Hans Per i väg till Stockholm. Uppmuntrad av sin lärare i folkskolan drömde han om att få utbilda sig till konstnär. Men efter att ha blivit bestulen på sin målarutrustning bestämde han sig i stället för att bli lärling hos en fotograf. Efter två år i huvudstaden återvände han 1896 hem till Djura och öppnade där en egen fotoateljé. Med sig i bagaget hade han den kamera som han skulle komma att använda hela sitt liv. Han hade köpt den i en butik på Kungsgatan i Stockholm för 167,50 kronor. I kameran, en C. P. Goertz 18x24 med ett Goertz Doppel Anastigmat universalobjektiv, kunde han sätta in kassetter med glasnegativ i fyra olika format, det minsta för just visitkort och det största för gruppbilder.³

När Hans Per Persson avled 1959 lämnade han efter sig cirka 26 000 glasnegativ. Under ett halvsekel avporträtterade han större delen av befolkningen i södra Leksand och Gagnef. Det handlar mest om porträtt, men inte enbart. Bildsamlingen innehåller också en del unika miljö- och arbetsbilder från en del av Sverige, som av många i samtiden betraktades som ett historiskt reliktområde. Dessutom innehåller samlingen en del nakenstudier. Anders Zorn tycks ha varit en viktig inspirationskälla och förebild för Hans Per.

Det var Hans Per som var upphovsman också till det här aktuella fotografiet. Men denna gång var det inte han själv som stod bakom kameran, utan sannolikt var det hans bror Olle. Denne fick ofta hjälpa sin

1. Ann-Sofi Forsmark, *Stockholmsfotografer: En fotografihistoria från Stockholms stadsmuseum* (Stockholm 2012) s. 82.

2. För ett urval av Hans Pers bästa bilder, se *Hans Per Persson: Mästerfotograf från Djura, bildbehandling och text*: Lars Liss (Leksand 2012).

3. *Hans Per Persson* (2012), inledning.

storebror, och just denna gång ville Hans Per vara med på bilden – det är han som sitter till höger vid kaffebordet. Hans Per arrangerade motivet och så fick Olle sköta avtryckaren.

Men vilka är de andra? Lars Liss i Gagnef, som i dag förvaltar Hans Pers stora bildskatt, kan ge besked. Han har i decennier lagt ner ett omfattande arbete på att identifiera alla de personer vi möter i Hans Pers tusentals bilder. De vi ser på det här återgivna fotografiet är de fyra syskonen i Hedgården i Djura, från vänster Hed Karin Larsdotter (1867–1936), Hed Per Larsson (1876–1900), Hed Anna Larsdotter (1874–1914), fotografen Hans Per Persson (1876–1959) och Hed Brita Larsdotter (1879–1957). Brita ska 1902 gifta sig med Hans Per. Längst till höger sitter syskonens mor, änkan Hjerp Karin Persdotter (1837–1910).

Det är i och för sig inget konstigt, att fotografen ville ta en bild av sin blivande hustrus familj. Men det kan också finnas andra flera skäl till att kamerautrustningen hade plockats fram denna vackra sommardag. Kanske var det för att blivande svågern Per, som hade emigrerat till USA några år tidigare, var på besök i hemlandet. Eller firades möjligen Hjerp Karins födelsedag, som inföll den 13 juli? Eller var det så att Hans Per och Brita just har trolovat sig och att han därför hade gjort sig fin med blomma i knappålet? Vilken den egentliga anledningen var lär vi aldrig få veta.

Bilden väcker också frågor och funderingar om miljön. Vad är det för hus som syns i fonden? Varför har Hans Per placerat kaffebordet och de som ska porträtteras mitt i det långa gräset? Det var vid denna tid knappast en naturlig plats för ett kaffekalas. Har det helt enkelt att göra med att ljusförhållandena var bättre utomhus än inomhus? Och vad är det för väska som ligger slängd på marken till vänster i bilden? Den fråga jag vill stanna upp vid i detta sammanhang handlar dock om något helt annat, nämligen kläderna, också de viktiga tidsmarkörer.

Av Hans Per Perssons tusentals bilder från det tidiga 1900-talet framgår att kvinnorna i trakten så gott som alltid bar den traditionella Leksandsdräkten när de skulle fotograferas. Dräktskicket hade visserligen börjat luckras upp och många valde att kombinera kjol, förkläde och huvudbonad – röd för ogifta kvinnor och vit för gifta – med en modern blus. Så gjorde också Brita och hennes mor Karin längst till höger i bilden. Men hur är det med de två andra kvinnorna, Britas systrar, i sina eleganta klänningar och fantastiska hattar? Varför bar inte också

de Leksandsdräkter? De två ser ju närmast ut som herrskapsdamer på tillfälligt besök i sommarhagen.

I husförhörslängden för Djura 1889–1898 hittar vi en viktig ledtråd.⁴ Prästen har där noterat att de två systrarna den 19 februari 1895 flyttade till Stockholm och Maria församling. Karin var då 27 år och systemen Anna 21. De två tillhörde den stora grupp unga, ogifta Djurakvinnor som valde att ge sig i väg till Stockholm för att arbeta en kortare eller längre tid.⁵ Detta dalfolkets säsongsarbete på annan ort brukar betecknas med ett särskilt begrepp: herrarbete.⁶

I Stockholm kan vi följa de två systrarna i det så kallade Rotemansarkivet, resultatet av det speciella folkbokföringssystem som fanns i Stockholm mellan 1878 och 1926. Det infördes för att hantera den stora inflyttningen till staden som gjorde folkbokföringen övermäktig för församlingsprästerna.⁷

Rotemannen i rote 3 (Maria församling) har noterat att Karin och Anna är "bryggeriarbeterskor".⁸ Sannolikt arbetade de på det stora Nürnbergsbryggeriet på Södermalm där vi vet att många Djurakvinnor fick arbete.⁹ I början var de två inneboende hos en skomakare i närheten av bryggeriet. Sommaren 1903 födde Karin en son utom äktenskapet – Olof Emanuel Larsdotter [!] – och i oktober samma år gifte hon sig med Lars Olof Hurtig, antagligen pojkens far, som står antecknad som dräng, "handelsarbetare" och arbetskarl. I likhet med många andra av herrarbetarna vid denna tid blev Karin kvar med sin familj i Stockholm.

Också systemen Anna mötte kärleken i Stockholm, i form av "ölutkörarbiträdets" Josef Oskar Rasmusson. I rotemannens anteckningar kan vi dock se att äktenskapet blev kantat av sorger. Parets båda barn avled i

4. Husförhörslängd 1889–1898, Djura församling, Landsarkivet i Uppsala, s. 70.

5. Se Anna Götlind, "Tillfällighet i förändring: Herrarbetande Djurakvinnor i Stockholm runt sekelskiftet 1900", i Anna Götlind & Marko Lamberg (red.), *Tillfälliga stockholmare: Människor och möten under sexhundra år* (Stockholm 2017). Kommande.

6. Det mest omfattande arbetet om dalfolkets herrarbete är etnologen Göran Rosanders avhandling; Göran Rosander, *Herrarbete: Dalfolkets säsongsvisa arbetsvandringar i jämförande belysning* (Uppsala 1967).

7. Rotemansarkivet, som i dag är digitaliserat, nås via Stockholms stadsarkivs (SSA) webbsida: <<http://www2.ssa.stockholm.se/Rotemannen2012/Search.aspx>> Se också Anna Götlind, "Rotemansarkivet som källa till herrarbetarnas liv i Stockholm", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 68 (2014) s. 26–45.

8. Karin Larsdotter (f. 1867-09-12) och Anna Larsdotter (f. 1874-01-18), Rotemansarkivet: SSA.

9. Rosander (1967) s. 274.

förtid, och under en period levde makarna isär. Det finns även anteckningar om en vistelse på sinnessjukhus, och 1914 avled Anna, bara 40 år gammal.¹⁰

När fotografiet med kaffekalaset i sommargrönskan tas har de två systerarna bott i Stockholm i fem år. De är relativt unga och livet med dess många möjligheter ligger fortfarande framför dem. Men vi kan se att stadslivet har börjat förändra dem. När de återvänder till Djura för ett besök i föräldrahemmet för de två med sig en fläkt av storstad och modernitet som manifesteras i kläderna.

I just detta kan Hans Per Perssons bild visa något som de skriftliga källorna inte kan berätta om, nämligen hur en del av identiteten hos de två systerarna har börjat förändras. De har valt bort den traditionella Leksandsdräkten när de återvänder hem. Den hade varit ett givet plagg för dem att bära när fotografen kom – om de hade levt kvar i Djurabygden. De två dalkullorna är på väg att förvandlas till två Stockholmskvinnor, iförda samtidens borgerliga mode. Intressant att notera är dock att om arbetsstyrkan vid Nürnbergsbryggeriet skulle avporträtteras hade de två antagligen blivit ombedda att bära sina Leksandsdräkter. För dalfolkets dräkter fungerade i Stockholm närmast som ett varumärke. Men det är en annan historia...

10. Götlind (2014) s. 41.